

ЗАХИСТ ПРАВ ОСІБ, ПОСТРАЖДАЛИХ ВНАСЛІДОК ЗБРОЙНОЇ АГРЕСІЇ ПРОТИ УКРАЇНИ

DOI: 10.33498/Юсп-2023-04-011

Дмитро Лубінець

Уповноважений Верховної Ради України
з прав людини,
доктор філософії

Олександр Святоцький

головний редактор,
доктор юридичних наук, професор,
академік НАПрН України

ІНТЕРВ'Ю

Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини
Дмитра Лубінця
головному редакторові журналу “Право України”
Олександрю Святоцькому

*І. Компенсація за зруйноване чи пошкоджене
внаслідок бойових дій житло, нерухоме майно*

1. Запитання Олександра Святоцького:

Питання компенсації за зруйноване чи пошкоджене житло є одним із найгостріших із початку збройної агресії проти України в 2014 р. З початку повномасштабного вторгнення це питання набирає все більшої актуальності. Яким чином та на підставі чого здійснюється подання інформаційного повідомлення про пошкоджене та знищене нерухоме майно внаслідок бойових дій, терористичних актів, диверсій, спричинених військовою агресією Російської Федерації (РФ)?

© Дмитро Лубінець, Олександр Святоцький, 2023

Відповідь Дмитра Лубінця:

Президент України 17 березня 2023 р. підписав Закон України “Про компенсацію за пошкодження та знищення окремих категорій об’єктів нерухомого майна внаслідок бойових дій, терористичних актів, диверсій, спричинених збройною агресією Російської Федерації проти України, та Державний реєстр майна, пошкодженого та знищеного внаслідок бойових дій, терористичних актів, диверсій, спричинених збройною агресією Російської Федерації проти України”.

Заява на надання компенсації, форму якої затверджуватимуть окремо, подається до Комісії з розгляду питань щодо надання компенсації, яка утворюється при виконавчому органі органу місцевого самоврядування. Заява має бути подана під час дії воєнного стану та протягом одного року з дня його припинення або скасування.

2. Запитання Олександра Святоцького:

Для забезпечення збору, накопичення, обліку, обробки, зберігання та захисту інформації про пошкоджене та знищене нерухоме майно передбачено створення спеціального Державного реєстру такого майна. Розкажіть про його функціонування станом на сьогодні.

Відповідь Дмитра Лубінця:

Технічно сьогодні Реєстр пошкодженого та зруйнованого майна вже створений. Його власником є Міністерство розвитку громад, територій та інфраструктури України. У Реєстрі міститься інформація про понад 10 тис. постраждалих об’єктів. Адміністрування Реєстру здійснюється Міністерством цифрової трансформації України.

3. Запитання Олександра Святоцького:

Чи вже здійснюються виплати грошової допомоги особам, чиє житло пошкоджено чи зруйновано?

Відповідь Дмитра Лубінця:

Наразі ще ні. Поки що триває етап фіксації руйнувань і подання інформації про пошкоджену та знищену нерухомість, а також розроблення Кабінетом Міністрів України підзаконних нормативно-правових актів.

4. Запитання Олександра Святоцького:

Чи мають право на компенсацію власники житла, яке зруйновано на тимчасово окупованих територіях?

Відповідь Дмитра Лубінця:

Так, однак процедура компенсації відповідно до новоухваленого Закону не розповсюджується на об’єкти майна, які станом на 24 лютого 2022 р. розміщувалися на тимчасово окупованій території, або які були пошкоджені, або знищені до 24 лютого 2022 р. Зазначена проблема потребує вирішення та відповідного законодавчого врегулювання.

II. Забезпечення прав внутрішньо переміщених осіб

1. Запитання Олександра Святоцького:

Повномасштабне російське вторгнення в Україну з 24 лютого 2022 р. спричинило переміщення значної частини українського населення усередині країни. Як нині здійснюється облік такого населення та чи отримують внутрішньо переміщені особи (ВПО) грошову допомогу?

Відповідь Дмитра Лубінця:

Станом на 13 квітня 2023 р. в Україні обліковані майже 4,85 млн ВПО, із них: 1,06 млн дітей до 18 років, 1,26 млн пенсіонерів та 189 тис. осіб з інвалідністю.

Із загальної кількості облікованих ВПО допомогу на проживання отримують більш ніж 2,5 млн осіб, розмір якої становить для дітей та осіб з інвалідністю – 3000 грн, для інших осіб – 2000 грн.

Водночас через технічні проблеми з програмним забезпеченням бази даних ВПО, тривале пересилання особових справ з одного підрозділу до іншого у разі повторного переміщення ВПО, а також через обмеженість фінансових ресурсів, ВПО стикаються з проблемами тривалої (від 2 до 5 місяців) не виплати допомоги на проживання ВПО.

Так, до Уповноваженого лише за період січень–квітень 2023 р. надійшло майже 5000 звернень від ВПО, більшість із яких стосувалися саме виплат.

2. Запитання Олександра Святоцького:

Унаслідок повномасштабних бойових дій багато людей втратили паспорт або документ, що його замінює, чи документи були знищені. Яким чином у такому разі можна підтвердити особу й отримати необхідну допомогу?

Відповідь Дмитра Лубінця:

Такі особи мають змогу пред'явити відображення в електронній формі інформації, що міститься в документах, які посвідчують особу та підтверджують громадянство України або її спеціальний статус, сформованих засобами Єдиного державного вебпорталу електронних послуг, зокрема з використанням мобільного додатку Порталу “Дія” (“Дія”), або “єДокумент”, або довідку про подання документів для оформлення паспорта громадянина України, видану ЦНАП (центр надання адміністративних послуг), державним підприємством, що належить до сфери управління ДМС (Державна міграційна служба України), і його відокремленим підрозділом, територіальним органом або територіальним підрозділом ДМС. Однак строк отримання довідки ВПО для таких осіб і отримання ними соціальних виплат, звичайно, затягується у зв'язку з необхідністю звертатися до зазначених органів.

Крім того, особи можуть відновити втрачені документи, але відповідна послуга є платною. За оформлення паспорта громадянина України замість утраченого або викраденого протягом 20 робочих днів сума становить 450 грн, 10 робочих днів – 820 грн. Проте зазначена плата є чималою сумою для ВПО, які виїжджають у терміновому порядку, особливо якщо враховувати, що вони евакуюються родинами, а втрата документів та їх пришвиджене оформлення з метою отримання соціальної виплати відбувається щодо всіх членів родини, суттєво впливаючи на сімейний бюджет.

3. Запитання Олександра Святоцького:

Чи існують зараз труднощі щодо розміщення для проживання ВПО?

Відповідь Дмитра Лубінця:

Забезпечення тимчасовим житлом залишається ключовою проблемою для ВПО.

Так, починаючи з вересня 2022 р., працівники Офісу Уповноваженого здійснили 229 моніторингових візитів до місць компактного поселення ВПО, які функціонують у гуртожитках освітніх закладів, школах і дитячих садках, у медичних закладах, на базі оздоровчих закладів.

При цьому встановлено, що більшість місць компактного поселення не пристосовані для тривалого проживання, особливо маломобільних груп осіб.

Крім того, ВПО заселяли в приміщення, які тривалий час не використовувалися (бази відпочинку, санаторії, дитячі садочки тощо), відповідно, комунікації у цих будівлях, а також система опалення, перебувають в аварійному стані та потребують ремонту або заміни.

За результатами моніторингових візитів, державним органам влади надаються рекомендації, зокрема щодо залучення міжнародної допомоги для створення належних умов для проживання ВПО в місцях компактного поселення (облаштування спальних місць, проведення ремонтних робіт, закупівля побутової техніки, генераторів, облаштування кухонь, місць прийому їжі).

4. Запитання Олександра Святоцького:

Чи можуть ВПО розраховувати на повне соціальне забезпечення?

Відповідь Дмитра Лубінця:

Пріоритетним напрямом у політиці держави щодо захисту прав ВПО є прийняття коротко- та середньострокових рішень, спрямованих на впровадження ефективних механізмів задоволення базових потреб ВПО та забезпечення доступу до послуг, посилення здатності громад сприяти адаптації ВПО й ефективно реагувати на нові виклики.

Нині ВПО отримують з місяця звернення на період введення воєнного стану та одного місяця після його припинення чи скасування щомісячну допомогу на проживання у розмірі 2000 грн, а кожна дитина або особа з інвалідністю – 3000 грн. Деякі міжнародні організації надавали грошову допомогу вразливим категоріям ВПО. Крім того, держава забезпечує ВПО тимчасовим житлом, міжнародні організації, благодійні організації надають допомогу в облаштуванні місць компактного поселення ВПО. Однак відповідна допомога покликана перш за все забезпечити мінімальними потребами та розрахована на подальшу інтеграцію ВПО за новим місцем проживання.

5. Запитання Олександра Святоцького:

Чи розроблена станом на сьогодні актуальна Стратегія інтеграції всіх ВПО та особливо тих, хто перемістився з 24 лютого 2022 р.?

Відповідь Дмитра Лубінця:

У лютому в Україні презентували Стратегію щодо внутрішньо переміщених осіб до 2025 року. Вона передбачає кілька напрямів роботи щодо інтеграції в суспільство ВПО, підтримки та захисту їхніх прав.

Стратегія передбачає п'ять цілей:

1. Посилення спроможності держави реагувати на виклики щодо підтримки внутрішнього переміщення.
2. Безпечна евакуація людей з небезпечних районів, задоволення їхніх гуманітарних потреб.

3. Сприяння адаптації ВПО на новому місці проживання.
4. Інтеграція ВПО в нових громадах.
5. Підтримка безпечного повернення до покинутого місця проживання та реінтеграції людини.

Кожен пункт передбачає низку заходів для адекватної підтримки й адаптації людей та активнішого інформування про можливості для ВПО. Також, із-поміж іншого, передбачається психологічна підтримка.

Кабінет Міністрів України 7 квітня 2023 р. схвалив Стратегію державної політики щодо внутрішнього переміщення на період до 2025 року та затвердив відповідний операційний план на 2023–2025 рр.

Відповідна Стратегія розроблена Міністерством з питань реінтеграції тимчасово окупованих територій України за підтримки Ради Європи. До цього також долучилися експерти міжнародних і громадських організацій, які опікуються захистом прав ВПО.

III. Забезпечення прав громадян, які виїхали за межі території України

1. Запитання Олександра Святоцького:

З початку повномасштабного вторгнення було зафіксовано 14,591 млн осіб, які виїхали з України. Яка зараз ситуація з міграцією громадян України за кордон?

Відповідь Дмитра Лубінця:

З моменту повномасштабного вторгнення РФ на територію України міграція за кордон набула нечуваних обертів, 13,3 млн людей були змушені покинути територію України у пошуках безпеки. Станом на 28 лютого 2023 р., з 24 лютого 2022 р. було здійснено близько 19 млн перетинів кордону з України. Більшість перетинів було здійснено до країн Європейського Союзу (ЄС) (Польщі – 1 млн 563 тис., Німеччини – 881 тис. та Чехії – 493 тис.). Відповідне переміщення породжує багато проблем, починаючи з інтеграції та адаптації українців у нових державах, закінчуючи економічною кризою.

2. Запитання Олександра Святоцького:

У першу хвилю виїзду за кордон, на початку повномасштабної війни на території України, українців випускали за внутрішніми паспортами чи навіть без паспортів. Які труднощі це спричинило та як вирішити питання з оформленням документів за кордоном?

Відповідь Дмитра Лубінця:

Відповідні процеси спричинили значне навантаження на дипломатичні установи України, адже консульства не були розраховані на допомогу сотням осіб, які почали звертатися щоденно.

За даними МЗС (Міністерство закордонних справ України), у період із 24 лютого до 20 жовтня 2022 р. до закордонних дипломатичних установ України надійшло:

- 69 003 запити від громадян України на оформлення паспортів громадянина України для виїзду за кордон;
- 10 967 звернень громадян із клопотанням про оформлення посвідчення на повернення в Україну громадянина України.

Це все створює для наших громадян численні труднощі, зокрема: складність потрапити на прийом до закордонної дипломатичної установи України; перевантаженість телефонних ліній (для консультацій із консульських питань) через велику кількість звернень; затримка з оформленням закордонних паспортів за кордоном, а в деяких випадках також із їхнім продовженням і внесенням даних про дітей; затримка з легалізацією документів/проставленням апостиля.

Крім того, нині українці можуть подати заявки на оформлення паспорта за кордоном. Державне підприємство “Документ” надає такі послуги за кордоном для українських біженців:

- оформлення ID-картки чи закордонного паспорта (зокрема й замість втраченого або викраденого);
- обмін ID-картки чи закордонного паспорта;
- обмін паспорта зразка 1994 р. на ID-картку (за бажанням чи у разі непридатності);
- одночасне оформлення закордонного паспорта й ID-картки;
- обмін посвідчення водія.

Однак відповідні підрозділи державного підприємства працюють лише в Польщі, Словаччині, Чехії та Туреччині, тому існує необхідність розширення мережі через залучення більшої кількості країн.

3. Запитання Олександра Святоцького:

Які особливості отримання пенсійних і соціальних виплат українцями за кордоном?

Відповідь Дмитра Лубінця:

Статтею 51 Закону України “Про загальнообов’язкове державне пенсійне страхування” передбачається, що у разі виїзду пенсіонера на постійне проживання за кордон пенсія, призначена в Україні за заявою пенсіонера, може бути виплачена йому за шість місяців наперед перед від’їздом, рахуючи з місяця, що настає за місяцем зняття постійного проживання. Під час перебування за кордоном пенсія виплачується у тому разі, якщо це передбачено міжнародним договором України, згода на обов’язковість якого надана Верховною Радою України.

Міжнародні договори (угоди), в частині призначення та виплати пенсій, розподіляються на два види:

– договори, за якими витрати на виплату пенсій здійснює держава, на території якої проживає отримувач (Угорщина, Молдова, Грузія, Азербайджан, Монголія, Румунія, Білорусь);

– договори, за якими кожна договірна сторона призначає та виплачує пенсію за відповідний страховий (трудоий) стаж, набутий на території держави цієї сторони (пропорційний принцип) (Латвія, Іспанія, Литва, Естонія, Словаччина, Чехія, Болгарія, Португалія, Польща).

Згідно із зазначеним вище Законом виплата пенсії припиняється на весь час проживання пенсіонера за кордоном, якщо інше не передбачено міжнародним договором України, згода на обов'язковість якого надана Верховною Радою України.

На сьогодні Міністерство соціальної політики України розробило проєкт Закону України “Про внесення змін до Закону України ‘Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування’ та деяких інших законів України щодо пропорційного обчислення страхового стажу особам, які працювали за межами України”.

Він передбачає внесення змін до статей 49 та 51 зазначеного Закону щодо виплати пенсії у разі виїзду на постійне проживання за кордон – виплата пенсії особам у країнах, з якими Україною не укладено міжнародні договори, здійснюється на поточні рахунки, відкриті в установах банків, розташованих на території України, за умови проходження фізичної ідентифікації, у порядку, встановленому Кабінетом Міністрів України.

Крім того, у квітні 2023 р. Кабінет Міністрів України вніс зміни до Постанови від 30 серпня 1999 р. № 596 “Про затвердження Порядку виплати пенсій та грошової допомоги через поточні рахунки в банках”, передбачивши можливість виплати пенсії українцям, які тимчасово проживають за кордоном, у спосіб міжнародного переказу через акціонерне товариство “Укрпошта”.

Для отримання пенсії Постанова передбачає можливість укладення договорів банківського рахунку з українськими банками.

Ідеться про банки, що не мають філій, відділень, представництв за кордоном.

Якщо особа бажає отримувати пенсію через банк, заяву про виплату можна буде подати в електронній формі з використанням засобів кваліфікованого електронного підпису. Це можна зробити разом із відкриттям банківського рахунку, без необхідності особистого відвідування банку.

Також, за бажанням пенсіонера, виплати можна буде отримувати у відділенні пошти (за наявності технічної можливості в “Укрпошти” здійснювати переказ коштів у країну перебування).

4. Запитання Олександра Святоцького:

Яку соціальну допомогу від приймаючих держав отримують громадяни України?

Відповідь Дмитра Лубінця:

Після 24 лютого 2022 р. чимало громадян унаслідок збройного конфлікту залишили Україну. З урахуванням обставин та залежно від національного законодавства приймаючої сторони, вимушено переміщені громадяни України мають різний статус: від біженців до осіб, до яких застосовується тимчасовий чи інший подібний механізм захисту. У деяких державах, як-от країнах ЄС (за винятком Данії), Рішенням Ради ЄС 2022/382 від 4 березня 2022 р. для українців активовано Директиву Ради ЄС 2001/55 від 20 липня 2001 р. “Про мінімальні стандарти для надання тимчасового захисту у разі масового напливу переміщених осіб та про заходи, що сприяють збалансованості зусиль між державами-членами щодо прийому таких осіб та відповідальності за наслідки такого прийому”. Крім того, більшість країн, по змозі, допомагають українцям, пропонуючи всебічну підтримку, пропонуючи житло, щомісячну грошову допомогу.

5. Запитання Олександра Святоцького:

Відомо, що залишається проблемою працевлаштування українських громадян за кордоном, особливо, якщо особа не знає мови приймаючої держави. Які інструменти запроваджено для пошуку роботи, які допомагають українцям працевлаштуватися за кордоном?

Відповідь Дмитра Лубінця:

Комісія Європейського Союзу запустила новий онлайн-інструмент для пошуку роботи, *EU Talent Pilot Initiative*, щоб допомогти українцям, які рятуються від війни, знайти роботу в ЄС.

Запускаючи такий інструмент, Комісія налаштована на швидку й ефективну інтеграцію громадян України в ринок праці, щоб вони могли швидше налагодити своє життя, здобути фінансову незалежність і зберегти свої навички.

За даними Комісії, пілотний проєкт із кадрового резерву ЄС буде реалізований через портал *EURES*, який містить понад 3 млн вакансій і 4000 роботодавців.

Після реєстрації здобувачі зможуть завантажувати свої резюме на портал *EURES* і підкреслювати свої відповідні навички.

При реєстрації в інструменті пошуку роботи громадяни України повинні будуть поставити пташечку, що передбачає їхній статус одержувачів тимчасового захисту в одній із держав – членів ЄС.

Після завершення реєстрації, профілі кандидатів будуть доступні роботодавцям, національним державним службам зайнятості та приват-

ним агентствам зайнятості в усьому ЄС. Таким чином, здобувачі зможуть переглядати доступні вакансії.

*IV. Дотримання прав і свобод громадян,
які перебувають на тимчасово окупованій території*

1. Запитання Олександра Святоцького:

Збройні формування РФ та окупаційна адміністрація РФ установили та здійснюють контроль у межах частини території України. Розкажіть про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України.

Відповідь Дмитра Лубінця:

Однією з найскладніших ситуацій залишається ситуація на тимчасово окупованих територіях, де окрім кричущих порушень прав людини (таких як фільтрація, незаконне затримання, тортури, обмеження пересування, катування тощо), РФ створює гуманітарну кризу та здійснює все можливе, аби знищити українців. Так, люди залишаються без засобів існування, теплої одежки, доступу до води, тепла, їжі та ліків.

Переорієнтація медичної системи, яку розпочали окупанти на потреби російських військових, призводить до зростання дефіциту ліків для цивільних осіб, як у лікарнях, так і в аптеках. Пріоритет використання медикаментів зміщений на потреби військ РФ. Така ситуація не лише становить загрозу життю та здоров'ю цивільних осіб, а й призводить до підвищення рівня смертності.

Серйозною проблемою залишається доступ людей до питної води. Російська збройна агресія прямо вплинула на якість вод в Україні через руйнування мостів, об'єктів берегової інфраструктури та промислових потужностей, розташованих у басейнах річок і морів, крім того, до вод потрапляють нафтопродукти та інші речовини – важкі метали, залишки ракетного палива.

Базові необхідні речі для існування надаються людям в обмеженій кількості. Окупанти надають гуманітарну допомогу в обмін на персональні дані для подальшого отримання російських паспортів, а ціни на продукти та побутові речі є завищеними.

Крім того, РФ блокує та обмежує доступ міжнародних гуманітарних організацій, зокрема Міжнародного комітету Червоного Хреста, на тимчасово окуповані території України для доставлення ними гуманітарних вантажів, які вкрай необхідні для виживання цивільного населення у таких складних умовах.

Також міжнародні організації, зокрема й Міжнародний комітет Червоного Хреста, не мають доступу до військовополонених і цивільних полонених, які утримуються РФ у нелюдських умовах, аби забезпечи-

ти відповідних осіб такими базовими речами, як теплий одяг, ліки, їжа тощо.

2. Запитання Олександра Святоцького:

Закон України “Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України” регулює порядок в’їзду осіб на тимчасово окуповану територію і виїзду з неї. Як це працює на практиці?

Відповідь Дмитра Лубінця:

Нині немає відповідного порядку, затвердженого Кабінетом Міністрів України, який би регулював правила в’їзду та виїзду на тимчасово окуповану територію. Існує лише норма Закону України “Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України”, яка визначає, що громадяни України мають право на вільний та безперешкодний виїзд із тимчасово окупованої території на іншу територію України. Такий виїзд може здійснюватися:

1) через адміністративну межу – через контрольні пункти в’їзду-виїзду, на яких здійснюється тимчасовий прикордонний контроль, за умови пред’явлення документа, що підтверджує громадянство України;

2) через лінію зіткнення – через гуманітарні коридори, організовані представниками державних органів, а також у будь-який інший доступний для них спосіб.

Однак особи, які проживають на тимчасово окупованій території, мимоволі стикаються з неможливістю реалізувати своє право на свободу пересування, зокрема здійснити це безпечним шляхом.

Крім того, за інформацією обласних військових адміністрацій, громади яких дотичні до зон проведення бойових дій, в'їзд і виїзд громадян із тимчасово окупованої території України до підконтрольної території України та/або у зворотному напрямку на території Донецької, Луганської, Харківської, Херсонської, Запорізької областей станом на квітень 2023 р. не здійснюється.

3. Запитання Олександра Святоцького:

Доступ до правової допомоги та правосуддя є критично важливим правом людини, яке є фактичним механізмом забезпечення усіх інших прав людини. Яким чином здійснюється забезпечення доступу громадян, які проживають на тимчасово окупованій території, до правової допомоги та української системи правосуддя?

Відповідь Дмитра Лубінця:

В умовах припинення функціонування судів і правоохоронних органів на тимчасово окупованій території єдиними дієвими механізмами дістатися українського правосуддя (судів і правоохоронних органів) для громадян у тимчасовій окупації є електронний зв'язок. У цьому контексті позитивною є практика останнього часу щодо використання електронних адрес для комунікації, наприклад, з органами Національної поліції та прокуратури, судами; запровадження електронного суду. У більшості випадків уся контактна інформація доступна на офіційних сайтах цих органів, однак трапляються і ситуації, коли правоохоронні органи не є доступними для електронного спілкування. Важливо зазначити, що в перші місяці війни були недоступними деякі офіційні вебсайти органів влади й електронні реєстри. Доступ до правової допомоги є складовим елементом права доступу до правосуддя. Фізична відокремленість людей на тимчасово окупованій території, вочевидь, вносить свої нюанси в порядок взаємодії між громадянином і адвокатом. Позитивним у цьому контексті є відсутність у законодавстві обмежень укладати угоди про надання правничої допомоги дистанційно (в електронному вигляді).

Крім того, Верховна Рада України ухвалила Закон України “Про внесення змін до деяких законодавчих актів щодо спрощення доступу до безоплатної правничої допомоги”. Ухвалення відповідного закону я рекомен-

дував у Спеціальній доповіді щодо додержання прав осіб, які постраждали внаслідок збройної агресії Російської Федерації проти України.

Нині громадяни, які перебувають на тимчасово окупованій території, можуть отримати правові консультації дистанційно. Раніше це можна було зробити за допомогою єдиного номера контакт-центру системи безоплатної правової допомоги. Проте не завжди можна зв'язатися за українським номером телефону. До того ж законодавча вимога щодо оформлення надання вторинної правничої допомоги лише у разі особистого “живого” звернення клієнта до центру безоплатної правничої допомоги була неможливою для виконання в умовах війни.

4. Запитання Олександра Святоцького:

Народження та смерть є природними процесами, які не зупиняються у зв'язку з війною або окупацією. Наявність легітимних документів, які підтверджують такі факти, тісно пов'язано з можливістю людей реалізувати свої права. Які особливості використання документів, виданих на тимчасово окупованій території?

Відповідь Дмитра Лубінця:

Нині особливості використання документів, виданих на тимчасово окупованій території, регулюються Законом України “Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України”, відповідно до якого будь-який акт (рішення, документ), виданий окупаційною владою, є недійсним і не створює правових наслідків, крім документів, що підтверджують факт народження, смерті, реєстрації (розірвання) шлюбу особи на тимчасово окупованій території, які додаються до заяви про державну реєстрацію відповідного акта цивільного стану.

Попри існування норми закону, яка дає змогу прямо використовувати документи з тимчасово окупованої території для проведення ДРАЦС (Державний реєстр актів цивільного стану громадян) стосовно фактів, що мали місце на тимчасово окупованій території, нині діє виключно судовий порядок установлення факту народження або смерті особи на тимчасово окупованій території.

Так, ст. 317 Цивільного процесуального кодексу України регулює особливості судового провадження у справах про встановлення факту народження або смерті особи на території, на якій введений воєнний чи надзвичайний стан, або на тимчасово окупованій території. Питання реєстрації народження дітей в умовах воєнного стану врегульоване наказом МОЗ (Міністерство охорони здоров'я України) від 4 березня 2022 р. № 407 “Про забезпечення реєстрації новонародженої дитини в умовах воєнного стану”.

Встановлення факту укладення або розірвання шлюбу на тимчасово окупованій території за актуального стану законодавства взагалі не виявляється можливим, незважаючи на те, що в ч. 3 ст. 9 Закону України “Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України” ідеться про визнання документів, які посвідчують реєстрацію (розірвання) шлюбу особи на тимчасово окупованій території. Хоча ст. 315 Цивільного процесуального кодексу України і передбачає можливість судового встановлення факту реєстрації шлюбу та його розірвання, реєстрацію такого факту неможливо здійснити.

Відповідну проблематику також висвітлили у Спеціальній доповіді Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини щодо додержання прав осіб, які постраждали внаслідок збройної агресії Російської Федерації проти України за період 24 лютого – 31 жовтня 2022 року і за результатами аналізу відповідної проблематики. Кабінету Міністрів України запропонували розробити та внести до Верховної Ради України законопроект щодо запровадження процедури реєстрації органами ДРАЦС народжень і смертей, укладення та розірвання шлюбу, які мали місце на тимчасово окупованій території, в адміністративному позасудовому порядку.

V. Захист прав дитини в умовах воєнного стану

1. Запитання Олександра Святоцького:

Верховна Рада України ухвалила Закон України “Про внесення змін до статті 301 Закону України ‘Про охорону дитинства’ щодо представництва деяких дітей під час ведення в Україні воєнного стану”. Прокоментуйте важливість таких змін?

Відповідь Дмитра Лубінця:

Сьогодні, в умовах воєнного стану, Верховна Рада України розглядає надважливі законодавчі ініціативи щодо захисту прав дітей. Так, 22 травня 2022 р. Верховна Рада України ухвалила Закон України “Про внесення змін до статті 301 Закону України ‘Про охорону дитинства’ щодо представництва деяких дітей під час ведення в Україні воєнного стану” (реєстр. № 7200 від 19 березня 2022 р.).

Закон спрямований на оперативне реагування на проблеми, з якими стикнулися діти, яких евакуювали за кордон. Зокрема, врегульовує питання забезпечення тимчасового законного представництва дітей, які не досягли 18-річного віку та зараховані до закладів різних типів, форм власності та підпорядкування на цілодобове перебування, влаштовані у патронатні родини, у разі евакуації їх за кордон.

Таким чином, діти, перебуваючи за межами України, зможуть реалізувати свої права, зокрема й на освіту, медицину, соціальну підтримку та допомогу.

2. Запитання Олександра Святоцького:

Які труднощі виникають з організацією освітнього процесу дітей ВПО? Які механізми можна застосувати для врегулювання цього питання?

Відповідь Дмитра Лубінця:

Суттєвою перепорою у процесі реалізації права на освіту є відсутність необхідного обладнання для доступу до дистанційного навчання (комп'ютера, ноутбука або хоча б смартфона). Попри невинну цифровізацію всіх процесів у сучасному світі, брак зазначених технічних засобів, особливо в осіб, які прямо постраждали від збройної агресії РФ і фінансово не спроможні придбати техніку, залишається надзвичайно актуальним питанням. Крім того, дистанційна форма освіти може бути недоступною або частково недоступною для дітей із деякими видами інвалідності.

3. Запитання Олександра Святоцького:

Відповідно до даних МОН (Міністерство освіти і науки України) усі діти, які перебувають на тимчасово окупованій території, можуть продовжити навчання у закладах загальної середньої освіти, розташованих на території, підконтрольній Уряду України, де не ведуться бойові дії, дистанційно або екстерном. Як це відбувається на практиці та якими нормативними актами врегульовано?

Відповідь Дмитра Лубінця:

Відповідно до ст. 9 Закону України “Про освіту” загальна середня освіта може бути організована за такими формами: інституційна (очна: денна, вечірня); заочна (дистанційна); індивідуальна (екстернатна, сімейна, вона ж – домашня, педагогічний патронаж).

Організація освітнього процесу може здійснюватися в очному і дистанційному режимах, або за змішаною формою, що поєднує очний і дистанційний режими. Таке поєднання можливе, зокрема, для різного виду занять (практичні, лабораторні заняття проводяться в очному режимі, лекційні – у дистанційному). Або для різних груп одного класу: частина учнів класу навчаються очно, інша – дистанційно в асинхронному режимі, з можливістю надання учням підтримки через проведення консультацій у синхронному режимі. При цьому для учнів визначається черговість очного та дистанційного навчання з метою забезпечення рівних умов для здобуття освіти.

Заклад освіти може організувати освітній процес із використанням технологій дистанційного навчання за допомогою технічних засобів комунікації, доступних для учасників освітнього процесу.

За потреби заклад освіти може організувати індивідуальні форми здобуття освіти (зокрема, екстернатну, сімейну (домашню), реалізувати індивідуальну освітню траєкторію учня).

Форма організації освітнього процесу залежить від безпекової ситуації у кожному населеному пункті та визначається рішенням військово-цивільних адміністрацій. Рішення ухвалюють разом із батьками. Якщо батьки не погоджуються з очною формою навчання, вони можуть обрати дистанційну форму або індивідуальний графік навчання, або перевести дитину на екстернатну форму навчання. Для учнів, батьки яких оберуть навчання онлайн, у закладі освіти можуть організуватися окремі класи з дистанційною формою організації освітнього процесу.

Форма організації освітнього процесу може змінюватися впродовж навчального року залежно від безпекової ситуації у населеному пункті.

Крім того, необхідно звертати увагу на такі проблеми, з якими стикаються діти на тимчасово окупованій території: подвійне навантаження, у разі навчання у двох школах одночасно (українській та школі окупантів), ризики щодо утисків представниками окупаційної влади учасників українського освітнього процесу (вчителів чи викладачів, учнів чи студентів і їхніх батьків, тощо), які фактично перебувають на тимчасово окупованій території.

Окремої уваги сьогодні потребує питання відсутності механізму, за допомогою якого громадяни, які отримали освіту на тимчасово окупованій території, мали б можливість підтвердити свої знання та освітні компетенції, щоб продовжити навчання або отримати доступ до працевлаштування на підконтрольній Уряду України території.

4. Запитання Олександра Святоцького:

Яким чином забезпечуються права дітей, які були вимушені виїхати за кордон? Чи мають вони доступ до освіти?

Відповідь Дмитра Лубінця:

Діти, які виїхали за кордон не з батьками, а з бабусями чи сусідами, знайомими людьми, автоматично позбавляються певних можливостей за кордоном, оскільки для звернення за влаштуванням у школу чи для участі в інших правовідносинах дитина має бути представлена законним представником. Від початку повномасштабного вторгнення РФ є непоодинокі випадки, коли батьки не могли виїхати за кордон і, рятуючи дітей від війни, відправляли їх в інші країни з родичами, друзями чи навіть самих. У більшості приймаючих держав над такими дітьми

встановлюється опіка, оскільки вони вважаються дітьми без супроводу і, відповідно, опікуном (законним представником) призначаються громадяни приймаючої держави. Батьки, які виїжджають пізніше чи бажають забрати свою дитину, не можуть нічого зробити без згоди опікуна (законного представника) і вимушені звертатися до суду країни перебування з вимогою про возз'єднання родини. Донедавна існувала проблема отримання паспорта дитиною, яку мали представляти батьки або законні представники. Постановою Кабінету Міністрів України від 18 жовтня 2022 р. № 1185 “Про внесення змін до постанови Кабінету Міністрів України від 28 лютого 2022 р. № 170” внесені зміни до Тимчасового порядку внесення інформації до паспорта громадянина України для виїзду за кордон і передбачається, що подати заяву на продовження строку дії паспорта для виїзду за кордон дитині, якій не виповнилося 16 років, може як законний представник, так і представник, що діє в інтересах дитини на підставі довіреності. Крім того, попри те, що за українським законодавством дозволяється виїзд українців із 16 років самостійно, у більшості країн дитиною вважається особа віком до 18 років, і в цьому віці дитина може бути представлена у правовідносинах лише батьками чи законними представниками. Саме тому у більшості країн передбачена процедура призначення опікуна.

Нині існує проблема з навчанням дітей, які виїхали за кордон. Усі діти, які вимушені були змінити місце навчання або проживання через активні бойові дії, можуть продовжити навчання у закладах загальної середньої освіти України дистанційно. Чим старше діти, які виїхали за кордон, тим складніше їм навчатися, складати іспити, здебільшого вони не знають мову країни, у якій живуть. Тому можливість продовжити навчання в українській системі освіти дистанційно (у своїй школі рідною мовою) виглядає найкращим вирішенням проблеми на сьогодні.

Крім того, нині існує проблема, що діти, які навчаються у місцевій школі і у своїй українській – дистанційно, фактично отримують подвійне навантаження і навчаються в українській школі у вільній від навчання у місцевій школі час. Більшість українських шкіл передбачила можливість навчання в іншу зміну, додавши роботи українським учителям, які ділять клас на дітей, які перебувають в Україні, та тих, хто виїхав за кордон. Ще однією проблемою є те, що за кордоном діти можуть або ходити в місцеві школи та продовжувати навчання онлайн у своїх українських школах, або навчатися онлайн лише у своїй українській школі дистанційно, або реально не займатися в жодній школі. Контролю за навчальним процесом фактично немає і відповідна компетенція щодо перевірки за кордоном у державних органів України відсутня.

5. *Запитання Олександра Святоцького:*

Станом на 11 листопада 2022 р. на порталі “Діти війни” було вказано про депортацію (примусове переміщення) 11 028 дітей. Відповідно до інформації, розміщеної на вебпорталі “Діти війни”, за даними, озвученими в РФ, кількість вивезених з України до РФ дітей може становити 705 000 осіб. Чи можна назвати таку депортацію геноцидом? Які заходи вжиті для захисту прав депортованих дітей?

Відповідь Дмитра Лубінця:

Депортацію (примусове вивезення) українських дітей до РФ за умови доведення певних, так званих контекстуальних ознак може бути кваліфіковано як геноцид. Згідно з визначенням Конвенції ООН про запобігання злочину геноциду 1948 р. (чинна для України) геноцидом є дії, що вчиняються з наміром знищити, повністю або частково, будь-яку національну, етнічну, расову або релігійну групу як таку. Перелік дій, що становлять геноцид, є вичерпним, і до нього віднесено, зокрема, насильницьку передачу дітей з однієї людської групи в іншу. Передача дітей з однієї групи в іншу вже визнавалася геноцидом в Австралії, Аргентині та Гватемалі.

Тотожне визначення міститься у Римському статуті Міжнародного кримінального суду. При цьому громадянство винних осіб значення не має. За доведення всіх контекстуальних ознак геноциду насильницька передача дітей з України в РФ може тягнути за собою відповідальність винних фізичних осіб у рамках міжнародної юрисдикції Міжнародного кримінального суду або кримінальне переслідування за Кримінальним кодексом України в рамках національної юрисдикції України (винні можуть також переслідуватись у національних юрисдикціях інших країн на підставі універсальної юрисдикції). Передача дітей, які належать до української нації (*nation*) та/або українського етносу, що має спільну мову й культуру, з тимчасово окупованої території до РФ з їхнім подальшим усиновленням російськими родинами чи вихованням в умовах російської системи освіти припинятиме їхнє спілкування та вивчення української мови, культури, історії, традицій – по суті, призводитиме до їхнього повного перетворення з українців на росіян, змінюючи їхню національну та етнічну приналежність і, відповідно, буде “геноцидною”. Такий міжнародний злочин, як геноцид, потребує ретельного збирання доказів, і особливо це стосується даних, що можуть свідчити про геноцидальний намір і масштаби. Відтак необхідно ретельно документувати та збирати докази фактів депортації українських дітей, а також враховувати позиції офіційних представників РФ щодо цілей і наслідків передачі дітей з України до РФ.

Для повернення українських дітей Секретаріат Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини тісно співпрацює з міжнародними благодійними організаціями й органами державної влади.

Так, наприклад, після деокупації Харківської області мені стало відомо про дітей, яких під час тимчасової окупації області вивезли під приводом “оздоровлення” до РФ. Тому, з метою поновлення права осіб на возз'єднання сім'ї, за нашого сприяння, батьки дітей отримали грошову підтримку від міжнародного благодійного фонду “Карітас України”. Крім того, за нашого сприяння та в тісній взаємодії з Державною міграційною службою України, батькам оперативно було оформлено паспорти громадянина України для виїзду за кордон та, спільно з однією з благодійних організацій, сплановано логістику централізованої поїздки цих сімей до РФ за дітьми та назад – в Україну.

Олександр Святоцький:

Дякую, Дмитре Валерійовичу, за Ваші змістовні відповіді.